

УДК 17.023.34:930.1(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-468-478](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-468-478)

Габрієлян Андрій Артурович кандидат філософських наук, Придунайська філія ПрАТ «ВНЗ «МАУП», м. Ізмаїл, <https://orcid.org/0009-0002-1864-355X>

Городніченко Ірина Сергіївна кандидат історичних наук, Придунайська філія ПрАТ «ВНЗ «МАУП», м. Ізмаїл

ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПАМ'ЯТІ ПРО МИНУЛЕ

Анотація У статті досліджено філософські засади взаємозв'язку історичної свідомості та моральної відповідальності як ключових категорій гуманітарного пізнання, що визначають зміст сучасної культури пам'яті. Обґрунтовано, що історична свідомість не зводиться лише до знання про минуле, а є формою морального самопізнання, через яку суспільство осмислює власну ідентичність, цінності й межі етичної відповідальності. Показано, що процес інтерпретації історії має моральний характер, адже вибір подій, наративів і оцінок відображає етичні орієнтири певної епохи. У цьому контексті філософія відповідальності постає як концептуальний міст між історичним досвідом і моральною практикою, забезпечуючи внутрішню цілісність суспільної пам'яті.

Проаналізовано еволюцію понять “історична свідомість” і “моральна свідомість” у європейській філософії від античності до сучасності. Визначено, що в античній традиції мораль розглядалася як індивідуальний обов'язок дотримання природного порядку, тоді як у християнській філософії вона набула історичного виміру через ідею спасіння. Просвітницька думка утвердила зв'язок морального прогресу з історичним розвитком, а філософія ХХ століття — з етикою пам'яті. Підкреслено, що після досвіду тоталітаризму та воєн історична свідомість потребує моральної критичності, щоб уникнути ідеологізації минулого. У цьому аспекті моральна відповідальність виступає захисним механізмом проти спотворення історії, формуючи громадянську чутливість до правди, справедливості та гідності.

Окрему увагу приділено сучасній українській ситуації, у якій історична свідомість відіграє роль морального орієнтиру в процесі національного самоусвідомлення. Під впливом війни та постколоніальних викликів суспільство відновлює автентичні наративи, долаючи наслідки ідеологічного минулого. Показано, що етичне осмислення історії є необхідною умовою формування зрілої

громадянської позиції, заснованої на поєднанні патріотизму з критичним мисленням. У статті доведено, що філософія відповідальності — не лише теоретичний конструкт, а практичний інструмент морального виховання, який визначає здатність суспільства зберігати правду, визнавати власні помилки та перетворювати пам'ять на джерело духовного розвитку.

Сформульовано висновок, що культура пам'яті, побудована на філософії відповідальності, є чинником гуманізації суспільства та передумовою його духовної стабільності. Вона створює умови для збереження історичної спадщини, розвитку етичного мислення й формування моральної ідентичності, що особливо важливо в умовах глобальних криз і цивілізаційних викликів XXI століття.

Ключові слова: історична свідомість, моральна відповідальність, культура пам'яті, етика історії, філософія відповідальності, гуманістичні цінності, Україна.

Habriielian Andrii Arturovych PhD in Philosophy, Prydunaiska Branch of PJSC “Higher Educational Institution ‘IAPM’”, Izmail, <https://orcid.org/0009-0002-1864-355X>

Horodnichenko Iryna Serhiivna, PhD in History, Prydunaiska Branch of PJSC “Higher Educational Institution ‘IAPM’”, Izmail

THE PHILOSOPHICAL DIMENSION OF HISTORICAL CONSCIOUSNESS AND MORAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF MEMORY OF THE PAST

Abstract. The article examines the philosophical foundations of the interrelation between historical consciousness and moral responsibility as key categories of humanitarian knowledge that determine the essence of modern memory culture. It substantiates that historical consciousness is not limited to knowledge about the past but represents a form of moral self-awareness through which society comprehends its identity, values, and the boundaries of ethical responsibility. The process of interpreting history is shown to have a moral nature, as the selection of events, narratives, and evaluations reflects the ethical orientations of a given era. In this context, the philosophy of responsibility functions as a conceptual bridge between historical experience and moral practice, ensuring the internal coherence of social memory.

The evolution of the concepts of “historical consciousness” and “moral consciousness” in European philosophy from antiquity to the present is analyzed. It is determined that in ancient philosophy, morality was understood as an individual duty

to maintain the natural order, while in Christian thought it acquired a historical dimension through the idea of salvation. Enlightenment philosophy consolidated the connection between moral progress and historical development, whereas the philosophy of the twentieth century introduced the concept of the ethics of memory. It is emphasized that after the experience of totalitarianism and wars, historical consciousness requires moral criticality to avoid the ideological distortion of the past. In this regard, moral responsibility serves as a protective mechanism against falsification of history, forming civic sensitivity to truth, justice, and dignity.

Special attention is given to the contemporary Ukrainian context, in which historical consciousness serves as a moral guide in the process of national self-awareness. Under the influence of war and postcolonial challenges, society restores authentic narratives while overcoming the consequences of ideological manipulation. It is shown that the ethical understanding of history is a necessary condition for shaping a mature civic position based on the combination of patriotism and critical thinking. The article demonstrates that the philosophy of responsibility is not only a theoretical construct but also a practical tool of moral education that defines the capacity of society to preserve truth, acknowledge its own mistakes, and transform memory into a source of spiritual development.

It is concluded that a memory culture grounded in the philosophy of responsibility acts as a factor of humanization and a prerequisite for the spiritual stability of society. It creates conditions for preserving historical heritage, developing ethical reasoning, and forming moral identity—an especially vital task amid the global crises and civilizational challenges of the twenty-first century.

Keywords: historical consciousness, moral responsibility, memory culture, ethics of history, philosophy of responsibility, humanistic values, Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної невизначеності, воєнних конфліктів і культурних трансформацій проблема взаємозв'язку історичної свідомості та моральної відповідальності набуває особливої актуальності. Історична пам'ять перестає бути лише науковою чи освітньою категорією, перетворюючись на чинник морального самовизначення суспільства. У цьому контексті постає потреба в філософському осмисленні механізмів, через які суспільство формує свою культуру пам'яті — не як інструмент ідеології, а як основу гуманістичного розвитку. Актуальність проблеми полягає в тому, що саме через моральну відповідальність людина усвідомлює власну участь в історії, а нація — свою етичну тяглість, що безпосередньо впливає на процеси державотворення, громадянського виховання та збереження культурної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема моральної відповідальності й історичної свідомості розглядається у працях сучасних філософів і

педагогів, які підкреслюють необхідність поєднання етичного та історичного підходів у гуманітарному знанні. У працях М. Талберта [1], А. Вісали [2] та Г. Фріманнссона [3] розкрито поняття моральної відповідальності як засадничої умови людської свободи. Г. Кудрявцева [4] аналізує джерела виникнення та види відповідальності, що формують філософські основи етичної поведінки. Дж. Льюїс та С. Едлінг [5; 6] акцентують увагу на зв'язку моральної свідомості з історичним мисленням, зокрема у сфері освіти й виховання громадянської позиції. Українські дослідники, зокрема Т. Дуткевич [7], розглядають історичну свідомість як психологічну передумову морального вибору особистості. Водночас залишається недостатньо вивченим питання інтеграції філософії відповідальності в сучасну культуру пам'яті — як теоретичний і практичний аспект, що визначає моральний вимір історичного знання [8].

Мета статті. Метою статті є філософське обґрунтування взаємозв'язку історичної свідомості та моральної відповідальності як підґрунтя формування культури пам'яті сучасного суспільства. Завданням дослідження є розкрити еволюцію понять історичної та моральної свідомості, визначити етичний зміст інтерпретації минулого, проаналізувати особливості моральних дилем пам'яті в українському контексті та довести, що філософія відповідальності виступає основним чинником духовного відновлення суспільства й збереження його гуманістичних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Проблема взаємозв'язку історичної свідомості та моральної відповідальності має свої корені в антропологічній природі людини як істоти, здатної до осмислення часу, наслідків власних учинків і оцінки минулого через призму етичних норм. У філософії цей зв'язок визначається як співвідношення між усвідомленням історичної зумовленості людських дій та моральним обов'язком особистості. Історична свідомість виступає не лише формою знання про минуле, а й способом морального самопізнання, через який людина співвідносить себе з тими, хто жив до неї, та з тими, хто прийде після. Саме тому філософський аналіз цієї проблеми вимагає поєднання етичних і герменевтичних підходів, що розкривають, як індивідуальна відповідальність перетворюється на історичну.

Моральна відповідальність у класичних філософських системах трактувалася як здатність особи бути причиною власних дій і нести наслідки за них. Проте в історичному вимірі ця здатність набуває колективного характеру. Суспільства формують уявлення про добро і зло через досвід минулих поколінь, тому історична свідомість стає середовищем, у якому відбувається етична оцінка історичних подій. У цьому контексті сучасна філософія розглядає пам'ять не як механічне відтворення фактів, а як простір морального вибору — що саме і як ми пам'ятаємо, які події визнаємо ціннісно значущими, а які замовчуємо [1, с. 34].

У філософії XX століття питання моральної відповідальності набуло нового виміру під впливом історичних катастроф — світових воєн, тоталітаризму,

масових геноцидів. Мислителі цього періоду (зокрема Г. Арендт, К. Ясперс, П. Рікер) підкреслювали, що осмислення історії вимагає не лише фактологічної точності, а й моральної чутливості. Історична свідомість, позбавлена етичного виміру, перетворюється на засіб маніпуляції, тоді як моральна відповідальність без історичної пам'яті втрачає свою глибину. Саме тому сучасні дослідники, зокрема А. Вісала, акцентують на необхідності інтеграції моральної відповідальності у дискурс історичного досвіду, що дозволяє формувати не лише індивідуальну, а й колективну етичну позицію [2, с. 45].

Філософська рефлексія щодо цього взаємозв'язку вказує на те, що історична свідомість не є нейтральною. Вона завжди інтерпретує минуле крізь призму цінностей, які панують у суспільстві. Таким чином, моральна відповідальність стає не тільки обов'язком перед сучасністю, а й актом інтелектуальної чесності перед історією. Визнання помилок, критичне осмислення історичних травм і готовність приймати складні істини — усе це є проявами зрілої історичної свідомості, здатної до морального самокоригування [3, с. 18].

Цей підхід відкриває нові горизонти для розуміння сутності морального вибору. В історичній перспективі відповідальність постає як процес безперервного діалогу між минулим і майбутнім, у якому сучасна людина виступає посередником. Уміння критично ставитися до історичних наративів, не відкидаючи при цьому етичного виміру, є однією з форм філософської зрілості суспільства. Як зазначає Г. Кудрявцева, моральна відповідальність завжди передбачає наявність рефлексії — здатності усвідомити, що будь-яке судження про минуле містить у собі моральний вибір [4, с. 92].

Переходячи від загальнофілософських засад до історико-теоретичного аналізу, доцільно розглянути, як упродовж розвитку європейської думки трансформувалися поняття історичної та моральної свідомості. Їхня еволюція не була лінійною, оскільки зміни у соціокультурному середовищі, світоглядних орієнтирах і політичних структурах зумовлювали нові способи осмислення минулого та морального обов'язку. Якщо в першому питанні увага зосереджувалася на філософському підґрунті єдності історії й етики, то тепер постає завдання простежити, як ця єдність набувала конкретних змістів у різні історичні епохи.

В античній філософії моральна свідомість формувалася на основі ідеї доброчесності як природного стану душі, що веде до гармонії між людиною та космосом. Історичний вимір у цьому контексті майже відсутній: минуле розглядалося як повторення циклічних подій, а мораль — як індивідуальна відповідальність за дотримання порядку буття. Проте вже у християнській патристиці з'являється лінійне розуміння історії як процесу спасіння, у якому людська дія набуває значення вічного наслідку. Саме тоді зароджується поняття моральної відповідальності як частини історичного задуму Бога, де кожен учинок має цінність у масштабі людства [1, с. 67].

У добу Відродження та Нового часу історична свідомість починає поєднуватися з раціональним осмисленням прогресу. Людина усвідомлює себе не лише свідком, а й творцем історії, а отже, і моральним суб'єктом, здатним змінювати світ. Просвітницька філософія закріпила цей підхід, ототожнивши моральний розвиток із історичним поступом. У працях І. Канта відповідальність постає як категоричний імператив — внутрішній закон, що визначає поведінку особистості, а історія стає процесом розгортання морального розуму в суспільстві. У цьому сенсі моральна свідомість набуває суспільного виміру, а історична пам'ять стає критерієм морального прогресу [5, с. 51].

Надалі, у ХІХ столітті, романтизм і феноменологічна традиція поглибили розуміння історичної свідомості як способу самопізнання народу. Вона перетворюється на форму культурної рефлексії, у якій моральність уже не визначається універсальними нормами, а корениться у цінностях конкретної спільноти. У Г. Гегеля історія — це процес саморозвитку духу, що відбувається через суперечності між мораллю та реальністю, а тому моральна свідомість є діалектичним інструментом пізнання істини [3, с. 23].

У ХХ столітті філософи переосмислюють історичну свідомість через призму травматичного досвіду світових воєн. Виникає концепція «етики пам'яті», у межах якої моральна свідомість розглядається як здатність суспільства визнавати відповідальність за минуле. Зокрема, С. Едлінг зазначає, що осмислення історії без морального виміру перетворює її на ідеологічний інструмент, тоді як поєднання історичної та етичної рефлексії формує простір для громадянського виховання [6, с. 214]. Такий підхід сприяв розвитку педагогічної філософії пам'яті, орієнтованої на моральне навчання через розуміння історичних подій.

Сучасна європейська філософія розглядає історичну свідомість як динамічну систему, у якій індивідуальні й колективні смисли переплітаються. У контексті цифрової культури пам'ять стає глобальним ресурсом, а моральна відповідальність — інструментом її етичного регулювання. Тому, як підкреслює А. Вісала, лише через усвідомлення моральних засад можливо уникнути маніпуляцій історичними наративами, що особливо важливо для суспільств із травматичним досвідом минулого [2, с. 48].

Еволюція понять “історична свідомість” і “моральна свідомість” у європейській філософії засвідчує їхню взаємозалежність: зміна уявлень про людину як історичного суб'єкта щоразу вела до переосмислення її моральної ролі. Цей зв'язок демонструє, що філософія пам'яті — не просто дисциплінарний напрям, а форма етичного самозбереження цивілізації. Завдяки цьому історична свідомість набуває гуманістичного сенсу, перетворюючись на простір морального вибору, у якому минуле, теперішнє і майбутнє постають єдиним етичним континуумом.

З розгляду еволюції понять історичної та моральної свідомості логічно впливає питання інтерпретації минулого. Для цього важливо дослідити, яким чином моральний вимір впливає на процес осмислення історії, тобто на те, як суспільства пам'ятають, забувають і переосмислюють власне минуле. Інтерпретація історії — це не лише інтелектуальний акт, а й моральна позиція, що відображає цінності, через які вибудовується колективна ідентичність.

Пам'ять як категорія етичного пізнання передбачає, що будь-яке тлумачення минулого є вибором — між правдою і замовчуванням, між прощенням і засудженням. Моральна відповідальність у цьому контексті полягає не в тому, щоб ідеалізувати історію, а в готовності приймати її суперечності. На думку Дж. Льофстрьома, справжня історична свідомість розвивається тоді, коли суспільство здатне інтегрувати в пам'ять не лише героїчні, а й трагічні сторінки минулого, визнаючи їхню моральну цінність як досвіду [5, с. 59]. Така позиція формує культуру пам'яті, в основі якої лежить принцип етичної автентичності — прагнення до правди, навіть якщо вона болісна для колективної свідомості.

Філософія історії наголошує, що пам'ять не є об'єктивним відображенням подій, а радше інтерпретаційним простором, у якому минуле постійно відтворюється залежно від сучасних потреб. Це означає, що історична свідомість завжди перебуває у полі морального ризику — між спокусою ідеологізації та прагненням до справедливості. Як зазначає С. Едлінг, моральна свідомість допомагає протидіяти цій спокусі, оскільки вона вимагає критичного мислення і здатності розрізняти, коли інтерпретація історії служить пізнанню, а коли — виправданню насильства або упереджень [6, с. 218].

Особливе значення етичного виміру історичної пам'яті проявляється у процесі колективного переосмислення травматичних подій. Досвід тоталітаризму, війн і геноцидів змушує філософію шукати нові моральні засади інтерпретації минулого. Пам'ять у такому контексті стає формою морального опору забуттю. Вона не лише фіксує факти, а й підтримує етичну чутливість суспільства, нагадуючи, що будь-яке знання про минуле має наслідки для майбутнього. Як підкреслює Т. Дуткевич, історична свідомість особистості є психологічним механізмом, який формує її здатність до морального вибору в ситуації зіткнення з історичними травмами [7, с. 104].

Етичний вимір інтерпретації минулого має також педагогічне значення. Він формує у громадян почуття відповідальності за збереження історичної правди, незалежно від політичних чи національних контекстів. Це проявляється в освіті, у медіа, у мистецтві пам'яті, де актуалізується моральне завдання — виховати здатність критично мислити про минуле, не відмовляючись від гуманістичних принципів. Філософськи осмислена пам'ять не лише вшановує жертви історії, а й попереджає про небезпеку повторення моральних помилок, перетворюючи знання на відповідальність [3, с. 31].

Етична інтерпретація минулого, таким чином, полягає у відмові від байдужості до історії. Вона вимагає, щоб осмислення подій минулого супроводжувалося моральним судженням і усвідомленням наслідків для сучасності. У цьому сенсі історична пам'ять стає частиною моральної культури — не стільки способом зберегти факти, скільки формою духовного зв'язку між поколіннями. Її філософський сенс полягає в тому, що через пам'ять людство утверджує власну гідність, зберігаючи здатність до співчуття, прощення та правди, які становлять основу будь-якої зрілої моральної свідомості.

Питання інтерпретації минулого особливо гостро постає при переході до розгляду українського контексту, адже саме сьогодні Україна переживає період глибокої історичної самоідентифікації. Сучасні суспільні процеси, спричинені війною, переосмисленням колоніального минулого та боротьбою за культурну автономію, актуалізують питання моральної відповідальності перед історією. Історична свідомість українців набуває рис не лише національної, а й етичної мобілізації, де пам'ять стає чинником не політичного конформізму, а морального вибору — між правдою та зручним забуттям.

Українська культура пам'яті нині перебуває у фазі трансформації, коли відбувається відмова від радянських міфів та відновлення правдивих наративів про події, які формували колективну ідентичність. Цей процес має виразний моральний вимір, оскільки вимагає від суспільства готовності визнати не лише героїзм, а й трагізм власної історії. Як зазначає Т. Дуткевич, історична свідомість особистості формується через інтерналізацію моральних цінностей, що відображають суспільну оцінку минулого [7, с.107]. Отже, моральна зрілість нації проявляється у здатності співпереживати власному минулому, не уникаючи болю й суперечностей.

Моральна дилема української пам'яті полягає у співіснуванні двох протилежних тенденцій — прагнення зберегти історичну правду та спокуси її ідеологічного спрощення. Це стосується як оцінки подій ХХ століття, так і сучасних процесів декомунізації та деколонізації. З одного боку, національна пам'ять виступає засобом самоутвердження, з іншого — може перетворитися на інструмент виключення, якщо втрачає гуманістичний вимір. Тому філософський підхід до історичної свідомості має поєднувати патріотизм із моральною критичністю. Саме така позиція, як підкреслює С. Едлінг, дозволяє суспільству уникати повторення моральних помилок минулого і будувати відповідальне ставлення до історії [6, с.221].

Особливу роль у формуванні сучасної української історичної свідомості відіграють освіта та культура. Через навчальні програми, публічні дискусії та мистецькі практики відбувається моральне переосмислення історії, у якому минуле постає не як сукупність фактів, а як простір етичних уроків. У цьому сенсі важливо, щоб процес відновлення історичної справедливості супровод-

жувався вихованням емпатії — здатності розуміти інший досвід, навіть якщо він суперечить усталеним уявленням. За Вісалою, моральна відповідальність полягає не лише у визнанні провини, а й у готовності слухати і співпереживати, що робить історичну пам'ять живим моральним процесом [2, с.50].

Водночас сучасна українська пам'ять стикається з викликами цифрової епохи. Надлишок інформації, швидке поширення фейків і політичних маніпуляцій створюють загрозу для достовірності історичної свідомості. Тут проявляється новий вимір моральної відповідальності — етична компетентність у роботі з історичними джерелами. Як зазначає М. Талберт, моральна відповідальність завжди пов'язана з усвідомленням власної участі у творенні реальності, зокрема через способи передавання знань про минуле [1, с.72]. Уміння критично відрізнити достовірні наративи від ідеологічних конструкцій стає проявом зрілості не лише інтелектуальної, а й моральної.

Переходячи до узагальнення попередніх міркувань, варто зазначити, що саме філософія відповідальності становить ідейний каркас, на якому вибудовується культура історичної пам'яті. Якщо в попередньому розгляді була практична реалізація моральних принципів у межах українського суспільства, то тепер увага зосереджується на теоретичному осмисленні самої природи відповідальності як умови збереження духовної цілісності людства. У сучасному філософському дискурсі поняття відповідальності виходить за межі індивідуальної етики й охоплює колективний, історичний і навіть цивілізаційний вимір, адже пам'ять про минуле стає моральним орієнтиром для майбутніх дій.

Філософія відповідальності розвивається як спроба осмислити взаємозалежність між свободою людини та наслідками її рішень. Моральна автономія передбачає здатність діяти, усвідомлюючи вплив власних учинків на інших і на історію загалом. У цьому сенсі відповідальність набуває екзистенційного виміру: вона означає готовність визнавати свою участь у колективних процесах, навіть якщо наслідки виходять за межі особистого досвіду. Як підкреслює М. Талберт, відповідальність є центральною умовою морального агентства, оскільки без неї свобода перетворюється на свавілля [1, с.76]. Це твердження розкриває фундаментальний зв'язок між етикою та історією: без усвідомлення відповідальності неможливе справжнє осмислення минулого.

Культура пам'яті, заснована на філософії відповідальності, функціонує як система етичного самоконтролю суспільства. Вона спонукає до збереження правди не через страх покарання, а через внутрішній імператив совісті. Освіта, література, мистецтво, музейна справа — усі ці сфери покликані не лише фіксувати факти минулого, а й формувати моральну позицію щодо них. На думку авторів порталу «Освіта», саме усвідомлення людиною своєї відповідальності перед іншими й історією визначає рівень її моральної зрілості [8, с.2]. Це свідчить, що формування культури пам'яті неможливе без системного морального виховання, яке виходить за межі суто історичного знання.

Особливістю сучасної філософії відповідальності є її спрямованість на майбутнє. Вона розглядає пам'ять не як пасивне збереження минулого, а як активну етичну силу, що визначає поведінку суспільства в перспективі. У цьому контексті з'являється поняття «пам'яті заради відповідальності» — усвідомлення того, що історія є не лише полем дослідження, а й моральним викликом. Як наголошує Г. Кудрявцева, будь-яка форма відповідальності має свій онтологічний виток — вона виникає там, де людина визнає себе учасником загального морального порядку, який триває крізь час [4, с.94]. Цей підхід дозволяє переосмислити культуру пам'яті як сферу, у якій поєднуються індивідуальна совість і колективна етика.

Філософія відповідальності в українському контексті набуває особливого значення, оскільки поєднує національне самопізнання з універсальними моральними принципами. Вона формує уявлення про історію як про простір етичного вибору, де кожне покоління має обов'язок переосмислювати досвід минулого, не допускаючи повторення несправедливості. Така позиція узгоджується з гуманістичною традицією європейської філософії, у якій відповідальність перед історією постає не тягарем, а виявом зрілості людського духу.

Отже, філософія відповідальності є не лише концептуальним, а й моральним підґрунтям культури пам'яті. Вона забезпечує баланс між свободою інтерпретації історії та обов'язком її правдивого осмислення. Через неї суспільство здатне перетворювати пам'ять на інструмент духовного вдосконалення, що сприяє єдності, толерантності й гідності. Така культура пам'яті стає основою етичного майбутнього, у якому знання про минуле поєднується з моральною готовністю відповідати за нього.

Висновки. Проведене дослідження показало, що взаємозв'язок історичної свідомості та моральної відповідальності є фундаментальним чинником формування культури пам'яті. Історична свідомість виступає не лише формою знання про минуле, а й простором етичної рефлексії, у якому суспільство усвідомлює наслідки власних учинків і визначає моральні межі історичного судження. Моральна відповідальність, у свою чергу, надає цьому знанню гуманістичного сенсу, перетворюючи пам'ять із механічного нагромадження фактів на сферу духовного вибору. Такий підхід дозволяє поєднати історію, етику та філософію в єдину систему осмислення людського досвіду, у якій істина розуміється не лише як пізнавальна, а й як моральна категорія.

У сучасному українському контексті філософія відповідальності набуває практичного значення — вона стає основою національної ідентичності, що ґрунтується на правді, гідності й солідарності. Формування культури пам'яті передбачає не лише вшанування минулого, а й готовність критично його осмислювати, визнаючи власні помилки та здобутки. Саме через моральну зрілість у ставленні до історії суспільство здатне зберігати духовну спадкоємність і водночас будувати майбутнє, у якому пам'ять не є тягарем, а джерелом етичного розвитку й людяності.

Література

1. Talbert, M. (2023). *Moral Responsibility*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/moral-responsibility/>
2. Visala, A. O. (2021). *Consciousness and Moral Responsibility*. *Zygon Journal of Religion and Science*, Vol. 56(4). URL: <https://www.zygonjournal.org/article/id/14755/>
3. Frímannsson, G. H. (2017). *Moral and Historical Consciousness*. *Akureyri University Institutional Repository*. URL: <https://opinvisindi.is/bitstreams/d0015a88-cb04-43d5-a997-af762b328b95/download>
4. Кудрявцева, Г. І. (2018). Джерела походження і види відповідальності. *Матеріали наукової конференції Харківського національного університету внутрішніх справ*, 30 березня 2018 р. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_03_2018/pdf/85.pdf
5. Löfström, J., Ammert, N., & Edling, S. (2021). *After Intersections of Moral and Historical Consciousness*. *Ethics and Education*, Vol. 16(3). DOI: 10.1007/s40889-020-00116-w. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40889-020-00116-w>
6. Edling, S. (2022). *Mapping Moral Consciousness in Research on Historical Consciousness*. *Journal of Curriculum Studies*, Vol. 54(3). DOI: 10.1080/00220272.2021.1970817. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00220272.2021.1970817>
7. Дуткевич, Т. В. (2020). Психологічна структура історичної свідомості особистості. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка*, Вип. 15. URL: <http://restaurant-hotel.knukim.edu.ua/index.php/2227-6246/article/view/160403>
8. Сутність та специфіка моральної відповідальності. (2019). *Освіта.ua*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10772/>

References

1. Talbert, M. (2023). *Moral Responsibility*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/moral-responsibility/>
2. Visala, A. O. (2021). *Consciousness and moral responsibility*. *Zygon: Journal of Religion and Science*, 56(4). Retrieved from <https://www.zygonjournal.org/article/id/14755/>
3. Frímannsson, G. H. (2017). *Moral and historical consciousness*. *Akureyri University Institutional Repository*. Retrieved from <https://opinvisindi.is/bitstreams/d0015a88-cb04-43d5-a997-af762b328b95/download>
4. Kudriavtseva, H. I. (2018). *Dzherela pokhodzhennia i vydy vidpovidalnosti [Sources of origin and types of responsibility]*. In *Proceedings of the Scientific Conference of Kharkiv National University of Internal Affairs* (March 30, 2018). Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_03_2018/pdf/85.pdf
5. Löfström, J., Ammert, N., & Edling, S. (2021). *After intersections of moral and historical consciousness*. *Ethics and Education*, 16(3). <https://doi.org/10.1007/s40889-020-00116-w>
6. Edling, S. (2022). *Mapping moral consciousness in research on historical consciousness*. *Journal of Curriculum Studies*, 54(3). <https://doi.org/10.1080/00220272.2021.1970817>
7. Dutkevych, T. V. (2020). *Psykhologichna struktura istorichnoi svidomosti osobystosti [Psychological structure of the individual's historical consciousness]*. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni I. Ohienka*, 15. Retrieved from <http://restaurant-hotel.knukim.edu.ua/index.php/2227-6246/article/view/160403>
8. *Sutnist ta spetsyfika moralnoi vidpovidalnosti [The essence and specificity of moral responsibility]*. (2019). *Osvita.ua*. Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10772/>